

Kitâbü'l-Gunya Üzerine Yeni Bir Değerlendirme

Cihan DOĞAN*

Özet

Bir fıkıh kitabı olan *Kitâbü'l-Gunya*, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Eserin ilmi neşri Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 4006 numarada kayıtlı tek nüshasından hareketle Muzaffer Akkuş tarafından 1995 yılında yapılmıştır. Akkuş incelemesinde eserin dil özelliklerinde birtakım arkaik unsurlar tespit etmiş ve eseri Anadolu Türkçesinin kuruluş devrinde Eski Türk yazı dili ile Oğuz-Kıpçak özelliklerinin bir arada görüldüğü karışık lehçe özellikli metinlerden saymıştır. Ancak Tezcan (1995), eser üzerinde yaptığı ayrıntılı dil incelemesinden elde ettiği bulgular neticesinde eserin Harezmi Türkçesi ile yazılmış bir kaynaktan Eski Anadolu Türkçesine aktarıldığını belirtmiştir. Bu çalışmanın amacı ise Semih Tezcan tarafından öne sürülen varsayımı hem somut kanıtlarıyla temellendirmek hem de Tezcan'ın kullandığı dil ölçütlerini farklı bakış açısıyla değerlendirerek ve yeni kanıtlar ekleyerek daha ileri bir öngörüye ulaşmaktır. Önce eserin Harezmi Türkçesi ile yazılı bir nüshasına ait gün yüzüne çıkarılan iki sayfasının çeviri yazısı ile Eski Anadolu Türkçesine aktarılmış nüshasına denk gelen kısım karşılaştırmalı verilmiştir. Bu karşılaştırmada metin üzerinde dikkat çeken özelliklerden bahsedilmiştir. Daha sonra Tezcan'ın eseri Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirdiği dil verileri yeniden değerlendirilmiş ve bu verilere yeni kanıtlar da eklenerek eserin doğrudan Harezmi Türkçesinden aktarılmadığı ve eserin başka bir tarihi Türk yazı dili ile yazılmış nüshasının olması gerektiği öne sürülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Harezmi Türkçesi, Memlük Türkçesi, *Kitâbü'l-Gunya*

* Dr. Öğretim Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, ROR ID <https://ror.org/03n7yzv56>
cihan.dogan@adu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6397-7124>

A New Evaluation on *Kitâbü'l-Gunya*

Abstract

Kitâbü'l-Gunya, a fiqh book, is one of the important works of Old Anatolian Turkish. The scholarly publication of the work was made by Muzaffer Akkuş in 1995 based on the only copy of the work registered in Bursa Old Manuscript and Printed Works Library number 4006. In his analysis, Akkuş identified some archaic elements in the linguistic features of the work and considered *Kitâbü'l-Gunya* as one of the mixed dialect texts in which the Old Turkish written language and Oghuz-Kypchak features were seen together during the foundation period of Anatolian Turkish. However, in his study on *Kitâbü'l-Gunya* in 1995, Semih Tezcan stated that the work was transferred into Old Anatolian Turkish from a source written in Khwarezm Turkish, as a result of the findings obtained from his detailed linguistic study of the work. The aim of this study is both to justify the assumption put forward by Semih Tezcan with concrete evidence, and to reach a more advanced prediction. First of all, the transcription of two unearthed pages of a copy of *Kitâbü'l-Gunya* written in Khwarezm Turkish and the part corresponding to the copy transferred to Old Anatolian Turkish, are compared. Then, the linguistic data that Tezcan associated, the work with Khwarezm Turkish were re-evaluated, and new evidence is added to these data. It is argued that the work was not directly transferred from Khwarezm Turkish, and that there must have been a copy written in another historical Turkish written language in between.

Keywords: Khwarezm Turkish, Mamluk Turkish, *Kitâbü'l-Gunya*

İlk defa Günay Kut Alpay tarafından tanıtılan (1977, s. 121-147) fıkıh kitabı *Kitâbü'l-Gunya*, Eski Anadolu Türkçesinin önemli eserlerinden biridir. Eserin Bursa Eski Yazma ve Basma Eserler Kütüphanesi 4006 numarada kayıtlı tek nüshası, Muzaffer Akkuş tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış, inceleme-metin-dizin-tıpkıbasım olmak üzere neşredilmiştir (1995). Akkuş, incelemesinde eserin dil özelliklerinde birtakım arkaik unsurlar tespit etmiş ve *Kitâbü'l-Gunya*'yı Anadolu Türkçesinin kuruluş devrinde Eski Türk yazı dili ile Oğuz-Kıpçak özelliklerinin bir arada görüldüğü karışık lehçe özellikli metinlerden saymıştır (Akkuş, 1995, s. 13-14).

Akkuş'un eserle ilgili görüşü Anadolu sahasında bulunan karışık lehçe özellikli diğer metinler için de öne sürülen bir varsayımdır. Bu varsayıma göre *Kitâbü'l-Gunya* gibi karışık lehçe özelliklerine sahip *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevzati'l-Halâyık*, *Kudûrî Tercümesi* gibi eserler de vardır ve bu eserler Anadolu'da XIII. yüzyılda Eski Türkçeden Oğuz Türkçesine aşamalı olarak geçiş sürecinde ortaya çıkan ürünlerdir (Arat, 1960, s. 231; Canpolat, 1967,

s. 174-175; Korkmaz, 1995, s. 286; Mansuroğlu, 1956, s. 126). Dolayısıyla Akkuş'un varsayımı kendisine ait veya eser üzerinde yapılan bir dil incelemesi neticesinde oluşan bir fikir değil alanda daha önce öne sürülen görüşün devamı niteliğindedir.

Akkuş'un eseri yayımladığı yıl, eser hakkında Semih Tezcan (1995) kapsamlı bir yazı neşretmiştir. Akkuş'un çalışmasındaki yanlış okumalar, sözcüklere dizinde verilen yanlış anlamlar, dizgi hataları gibi birçok husus ayrıntılı biçimde işlenmiş ve düzeltme teklifleri önerilmiştir. Ayrıca Tezcan yazısında tarihî bilgilerden (1997, s. 13) ve eser üzerinde yaptığı ayrıntılı dil incelemesinden elde ettiği bulgular neticesinde eserin Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir kaynaktan Eski Anadolu Türkçesine aktarıldığını belirtmiştir (1995, s. 208). Tezcan'a göre bu eseri Oğuzcaya küçük yaşta Harezmi'den Anadolu'ya gelen ve Harezmi Türkçesini iyi bilen bir Oğuz Türkü aktarmış olmalıdır (1995, s. 209). Söz varlığında ve morfolojisinde görülen örnekler eserin Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirilmesinde başlıca kanıtlardır.

- Eserin söz varlığında geçen {bol-, éltü, küñ, ikevele, ikilenci, sürev, üküdü, vb.} Eski Anadolu Türkçesinde bulunmayan sözcükler (Tezcan, 1995, s. 206-207).
- Sözcüklerin morfolojik yapısında görülen {+nç} sıra sayı eki, {+ğaru} yön gösterme eki gibi Eski Anadolu Türkçesinde bulunmayan ekler (Tezcan, 1995, s. 206-207).

Kitâbü'l-Gunya'da belirlediği Harezmi Türkçesine ait izlerin özellikle söz varlığı kısmı, Tezcan'a göre eseri bu saha ile ilişkilendiren kesin kanıtlardır (1995, s. 209). Tezcan daha önce yapılmamış biçimde dil verilerinden oluşturduğu örüntü ile eserin kaynak metninin başka bir dil sahasında yazıldığını iddia etmiştir. Bu varsayım, bünyesinde farklı lehçelere ait arkaik unsurlar barındıran eserler üzerine yapılan çalışmalarda bir ilk olmuş ancak aynı dil özelliklerine sahip diğer eserler için uygulanmamıştır. Genel itibarıyla Eski Anadolu Türkçesi özellikleri gösteren bir eserin içerisinde farklı lehçelere ait arkaik unsurların görülmesi, mahallî unsurlar etkisiyle ya da yazarının kendi diline bağlı eskicil değişiklikleri esere yansıtmasıyla açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak bu açıklamalar bilimsel ölçütleri olan bir örüntü oluşturabilecek öngörüye sahip değildir.

Bu çalışmanın amacı Tezcan tarafından öne sürülen varsayımı hem somut kanıtlarıyla temellendirmek hem de Tezcan'ın kullandığı dil ölçütlerini farklı bakış açısıyla değerlendirerek ve yeni kanıtlar ekleyerek daha ileri bir öngörüye ulaştırmaktır. Öncelikle *Kitâbü'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshasına ait gün yüzüne çıkarılan iki sayfasının çeviri yazısı ile Eski Anadolu Türkçesine aktarılmış nüshasına denk gelen kısım karşılaştırmalı

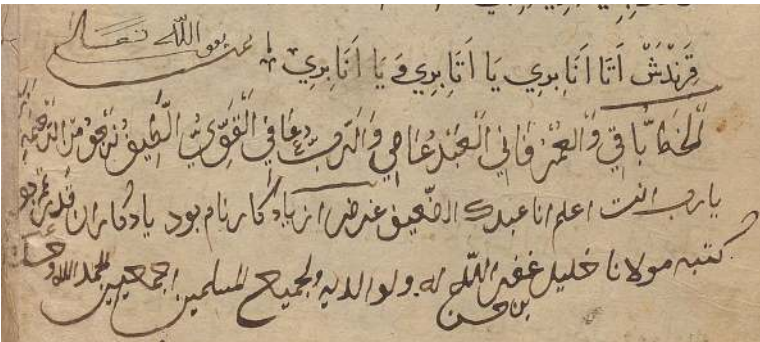

verilmiştir. Bu karşılaştırmada metinler üzerinde dikkat çekici özelliklerden bahsedilmiştir. Daha sonra Tezcan'ın *Kitâbü'l-Gunya*'yı Harezmi Türkçesiyle ilişkilendirdiği dil verileri yeniden değerlendirilmiş ve bu verilere yeni kanıtlar da eklenerek eserin doğrudan Harezmi Türkçesinden aktarılmadığı, arada eserin başka bir Türkçe ile yazılmış nüshasının olması gerektiği öne sürülmüştür. Bu saha XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası ve yazıldığı dil ise bu sahada meydana gelen temas lehçesidir. Böylelikle tarihî Türk yazı dillerinde bir eserin birden fazla Türkçe ile yazılmış nüshası olabileceği ve bu aktarmalarda arkaik belirtiler taşıyan ne gibi öğelerin geride kalacağı izah edilmeye çalışılmıştır.

Kitâbü'l-Gunya'nın Harezmi Türkçesiyle Yazılmış Nüshası

Kitâbü 'l-Gunya'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış nüshasına ait iki sayfa, Kudûrî'ye ait *El-Muhtasar*'ın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış British Library Or 16039 numarada kayıtlı en eski Türkçe çevirisinin son kısmında bulunmaktadır. *El-Muhtasar* tercümesine ait olmayan bu kısım esere temellük ve ketebe kayıtlarının bulunduğu zahriyesiyle birlikte sonradan eklenmiştir (Doğan, 2022a, s. 146). Eser üzerine çalışması olan Korkmaz da son iki yaprağın dilinin tamamen Doğu Türkçesi olduğunu belirtmiştir (1968, s. 355). Sayfalar okunduğunda konular ve içerik bakımından benzerlik fark edilerek *Kitâbü 'l-Gunya*'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshası ile karşılaştırılmış ve bu iki sayfanın Harezmi Türkçesiyle yazılmış nüshaya ait olduğu tespit edilmiştir. Sayfalar, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada 153a/14'te *bâbu 'l-mevâriş* (miraslar bölümü) adlı kısımdan başlamakta 154a/4'te bitmektedir. Toplam 170 varak olan eserin son kısımlarına ait olduğu anlaşılan yaprakların ikincisinde konu altıncı satırda bitirilmiş ve ardından ketebe kaydı yazılmıştır.

Resim 1: Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yaprakların son kısmı.

Eserin eksik bitirilmesi kopyalanan nüshadaki sayfaların kopuk olması ya da müstensihin elinde yalnızca bu sayfaların kalmış olmasıyla açıklanabilir.

Belki de sayfalar tamamlanmamış hâldeki bir nüshanın parçalarıdır. Sayfada ketebe kaydının yazıldığı kalemin değiştiği de görülmektedir.

Kitâbü'l-Gunya'nın Oğuzca nüshası ve elde edilen iki varaktaki koşut kı-sımlar meseleler hâlinde aşağıda verilmiştir.

kimerse ölse anuñ mālîdın aşnurağ gürin ve kefenin kılğalar andan bor-cın birgeler yine vaşıyyet birgeler soñra kalğan vereşelerin ülüş kılğa-lar (KG HT 119a/1-3)

bir gişi ölse evvel gür ve kefen itmek gerek ve andan borcın ödemek gerek eger borcu olsa dañı vaşıyyet kılmış olmasa ve dañı andan kalanın mîrās-ı horelerine kışmet eylemek gerek (Akkuş, 1995, s. 389)

ve kimge kim mîrās degir erse üç nesedin tigr biri nesebdin degir ikinçi erlü urağutludın tigr üçinçi âzād kılmağdın (KG HT 119a/3-5)

ve kankı kişiye kim mîrās degirse üç yönden degir evvel nesebden degir ikinc nikâhđdan degir üçinc âzād kılmağdan degir (Akkuş, 1995, s. 389)

ve mîrāsđın yād kalmağ biş ne ersedin turur bir bendelikdin ikinçi öldürmekdin ve üçinçi kâfirlikdin ve dördünçi iki milkkikdin (KG HT 119a/5-6)

ve kankı gişi kim mîrāsđa yād olsa üç yönden mahrûm olur bir kâ-firlikđdan ikinci kul olmağdan ve üçinci öldürmekden (Akkuş, 1995, s. 389-390)

ve biş ol turur kim dârü'l-ıharbdin dârü'l-islâm birbirine mîrās almağa-lar bende azâzđın mîrās bolmağa ve kâfer müsülmândın mîrās bolmağa ve müsülmân kâferdin mîrās bolmağay yine ma'âz bin cebel ve mu'â-viye bin süfyân kavlında müsülmân kâferdin mîrās dutğa ve öldürgen öldendin mîrās bolğay cühüd ve tersâ biri birindin mîrās bolmağa (KG HT 119a/7-11)

ve kâfir ve müsülmân ve müsülmân kâfirden mîrās yimez bizüm mezhe-bimüzde ve mu'âz ibn-i cebeloğlı ve mu'âviye ebü süfyānoğlı mezhebin-de mîrās alur müsülmân kâfirden ve kâfir müsülmândan mîrās yimez ve mâlik katında kâfir dañı müsülmândan mîrās alur ve kul âzâzdan ve âzâz kuldan mîrās yimez (Akkuş, 1995, s. 390)

ol birbirindin mîrās alurlar on türlü turur biri oğul biri oğul oğlı ve biri ata ve biri ata atası ve biri ata ana bir er qarındaş ya ata bir veyâ ana bir ve biri ata ana bir qarındaşı oğlı yidinçi ata ana bir er qarındaşı se-kizinçi ata er qarındaşı oğlı ata ana biri ya ata biri dokusınçı eri onunçı mevlâ ya nî âzād kılan (KG HT 119a/11-12 - 119b/1-4)

ve dükeli mîrās yiyen erenler on dürlüdür evvel oğul ve oğul oğlı ve ata ve ata atası ve ata ana bir qarındaş ya ata bir qarındaş ya ana bir qarındaş ve atanuñ ata ana bir qarındaş ve ata ana bir qarındaş oğlı ya ata ana biri ana qarındaş oğlı ve eri ve çalabı âzād kılan (Akkuş, 1995, s. 390)

ve urağutlardın ki mîrās alurlar yidi türlü turur biri kızı ikinci oğul kızı
üçinçi ana dördünçi ana anası bişinçi kız qarındaş ata ana biri ya ata
biri veyā ana biri (KG HT 119b/4-6)

ve cümle mîrās yiyen 'avratlar dağı yidi dürlü durur biri kız ve biri
oğul kızı ve ana ve ana anası ve ata ana bir kız qarındaş veyā ana bir
(Akkuş, 1995, s. 390)

Nüshalardaki kısımlar alt alta işlendiğinde mevcut iki sayfanın
Kitâbü'l-Gunya'nın bir nüshasına ait olduğu anlaşılmaktadır. Sayfalardaki dil
özellikleri ise yaprakların ait olduğu nüshanın Harezmi Türkçesi özellikleriyle
yazıldığını göstermektedir. Bu özellikler şöyle sıralanabilir.

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda ayrılma durumu bir
örnek haricinde {+dIn} ekiyle yapılmıştır.

nese+*din* نَسَدِین “şeyden”, neseb+*din* نَسَبِین “soydan”,
erlü urağutlu+*din* اَرَلُوغُوتُلُو دین “kadın ve erkekten”, mîrās+
din مِیرَاسِ دین “mirastan”, bendelik+*din* بِنْدَ لَدِین “kölelikten”, öl-
dürmek+*din* اُولْدُورْمَکِ دین “öldürmekten”, kâfirlik+*din* کَافِرْلِکِ دین “ka-
firlikten”, dārü'l-harb+*din* دَارُ'لْهَرَبِ دین “düşman memleketinden”,
azāz+*din* اَزَاز دین “azat olmuş köleden”, müsülmān+*din* مُسْلِمَانِ دین
“Müslümandan”, andan اِنْدَان “ondan”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda söz başı /t ~ d/ de-
ğişkesi bazı sözcüklerde ikili biçimdeyken sözcüklerin bazıları /t/ veya
/d/'li varyantlarıyla kullanılmıştır.

degir دَغِر ~ tigr تِیْگِر “ulaşır”, dördünçi دَرْدُونْچِ “dördüncü”,
dutğa دُتْغَا “tutar”, türlü تُولُ “türlü”, dokusunçı دُکُوسُنْچِ “doku-
zuncu”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda üçüncü şahıs iye-
lik ekiyle durum ekleri arasına gelen zamir n'sinin düştüğü ve korundu-
ğu örnekler birlikte kullanılmıştır.

māl+ı+din مَالِ دِین “malından”, birbir+i+n+din بَرَبَرِیْنِ دین “birbi-
rinden”, kavlı+ı+n+da قَوْلُ دِین “sözünde”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda söz içi ve ek başı
/G/ sesinin kullanıldığı ve kullanımdan düştüğü örnekler bulunmaktadır.
Söz sonu /G/ sesine ait tek örnekte ise ses düşmüştür.

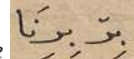
kalğan “kalan”, öldürgen “öldüren”, ölendin
“ölenden”, kılan “kılan, eden”, kimge “kime”, türlü
 “türlü”

Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshaya ait yapraklarda gelecek zaman çekiminde {-GAy} ve {-GA} eki kullanılmıştır.

kılğalar “yaparlar”, birgeler “verirler”, bolmağay “olmayacak”, bolğay “olacak”

Meseleler alt alta dizildiğinde Harezmi Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshaların farklı kaynaklara dayandığı görülmektedir. Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshada mirastan mahrum kalmanın beş sebebi varken Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada üçtür. Yapraklarda yazılan dördüncü ve beşinci sebepler Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada yoktur. Yapraklarda başka bir meselede geçen “Yahudilerin ve Hristiyanların birbirine miras veremeyeceği” kısmı Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada bulunmamaktadır. Ayrıca dil ölçütleri açısından dikkat çekici bir durum daha ortaya çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshada kullanılmış olan arkaik {+nç} sıra sayı eki, Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshada {+nçI} biçimindedir. Oğuzca nüshada kullanılan varyant daha arkaik olan biçimdir. Bu durum elde Harezmi Türkçesiyle yazılan nüshadan daha arkaik özellikleri olan kaynak metinler olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak Harezmi Türkçesinden ayrılan birkaç husus da yapraklarda mevcuttur.

- Üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra gelen yönelme durumu çekimi Harezmi Türkçesinde {+nA} ya da {+n+ga} biçimindeyken (Ata, 2016, s. 75-76)

yapraklarda {+nA} varyantı kullanılmıştır. *birbirine* .

- Harezmi Türkçesinde söz başı /t ~ d/ değişkesinde /t/ sesi baskın olan kullanımken (Ata, 2016, s. 72) yapraklarda söz başı /d/ sesi daha fazla geçmektedir.

- Birden fazla heceli sözcüklerin sonunda /G/ sesi Harezmi Türkçesinde çoğunlukla korunurken (Ata, 2016, s. 69) yapraklarda geçen ve iki defa yazılan tek sözcükte düşmüştür.

Yukarıda verilen ölçütlerde yapraklardaki dil göstergelerinin Harezmi Türkçesinden daha fazla Oğuzca özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bu ölçütler tek başına bir gösterge olmamakla birlikte nüshanın istinsah edildiği sahayı belirlemekte yardımcı olabilirler. Nitekim XIV. yüzyılın ikinci yarısı

sından itibaren Memlûk sahasında Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin¹ dil göstergeleri yapraklardaki dil yapılarıyla uyumaktadır. XIV. yüzyılın ikinci yarısı Memlûk sahasında eserler Harezmi Türkçesiyle yazılmış ancak sahadaki mevcut lehçe temasından ötürü bazı özellikler bakımından farklılıklar göstermiştir (Eckmann, 1983, s. 85-86; Doğan, 2022b, s.120-122). Mesela Memlûk sahasında Harezmi Türkçesiyle yazılan eserlerde üçüncü şahıs iyelik ekinde sonra yönelme durumu çekimi {+nA} biçimindedir (Eckmann, 1983, s. 86). Ayrıca söz sonu /G/ sesi bu dönem eserlerinde düşmektedir (Eckmann, 1983, s. 86). Dolayısıyla *Kitâbü'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshası Memlûk sahasında XIV. yüzyılın ikinci yarısında istinsah edilmiş olabileceği fikri akla yatkın görünmektedir. Bu varsayım Oğuzca varyantların fazlalığını ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshadaki arkaik yapıların yapraklarda görülmemesini açıklamaktadır. Nitekim Memlûk sahasında aynı şekilde Harezmi Türkçesinin temel eserlerinden *Hüsrev ü Şîrîn*'in istinsah edildiği bilinmektedir. *Hüsrev ü Şîrîn*'de de *-Kitâbü'l-Gunya*'ya ait yapraklarda olduğu gibi- Harezmi Türkçesi özelliklerinin bazı örneklerde değiştiği görülmektedir. *Hüsrev ü Şîrîn* ve *Kitâbü'l-Gunya*'nın mevcut sayfaları istinsah edildiği sahadan dolayı Harezmi Türkçesiyle yazılan diğer eserlerden daha fazla Oğuzca özelliklere sahiptir.

***Kitâbü'l-Gunya*'nın XIV. Yüzyıl Başı Memlûk Türkçesiyle Yazılmış Nüshası**

Tezcan'ın öne sürdüğü *Kitâbü'l-Gunya*'nın Oğuzca tercümesinin Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir kaynaktan kopyalandığı varsayımında eskicil dil özelliklerine bakıldığında kafa karıştırıcı bir durum ortaya çıkmaktadır. Eserde Harezmi Türkçesi özelliklerinin yanında Harezmi Türkçesiyle yazılmış eserlerin dilinde veya söz varlığında tespit edilemeyen yapı ve sözcükler de bulunmaktadır. Eldeki yapraklarla Eski Anadolu Türkçesine aktarılan metnin içerik farklılıkları da göz önüne alındığında başka tarihî Türk yazı dillerine aktarılmış nüshalar olabileceği düşünülmektedir. Bu saha ise XIV. yüzyıl başı Memlûk sahası olarak değerlendirilmektedir.

Türkoloji'de "olga-bolga dili" olarak adlandırılan karışık lehçe özellikli metinler üzerine 2022 yılında bir teori ortaya atılmıştır. Bu teoriye göre XIV. yüzyılın başında Memlûk sahasında Harezmi, Oğuz ve Kıpçak kökenli Türklerin karşılıklı etkileşimleri sonucunda meydana gelen temas lehçesi bölgede yazılan eserlerin dil özelliklerinde de kendini göstermektedir. Bu dönemde yazılan eserler *Behcetü'l-Hadâyik fî Mev'izati'l-Halâyik*, *Ferâiz Kitabı*, *Bed'ü'l-Amâlî*, Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin en eski tercümesi, Süleymaniye Kütüphanesi 3066 numarada kayıtlı *Kur'an* tercümesi olarak değerlendiril-

¹ J. Eckmann bu eserleri Asıl Memlûk Kıpçakçası olarak adlandırmaktadır.

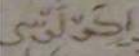
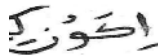
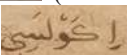
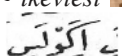

mektedir (Doğan, 2022b, s. 24). Tezcan'ın incelemesinde “Harezmi Türkçesine uzak bir kullanım değildir” gibi açıklamalarla gösterdiği bazı sözcükler Harezmi Türkçesinde bulunmayan ancak XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi'nin karakteristik yapıları olan unsurlardır. Bu durumu Tezcan'ın makalesinde belirttiği bir sözcüğü örnek vererek somutlaştırmak mümkündür.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshasında “ikisi, her ikisi” anlamında *ikevlesi* sözcüğü geçmektedir.

*Eger kimerse Ramazân ayında bilür-iken aş yidi ya su içdi ya cima
kıldı kazâ vü keffâret ikevlesi dahı vâcib olur bizüm mezhebümüzde*
(Akkuş, 1995, s. 313)

Sözcüğün yapısında bulunan ve Eski Anadolu Türkçesine ait olmayan {+AvlA} eki, Tezcan'a göre “Harezmi Türkçesine yabancı olmayan bir biçimdir” (1995, s. 207). Ancak {+AvlA} şeklinde bir sıra sayı eki Harezmi Türkçesinde bulunmamaktadır. Ek, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait bir kullanım olup sahada yazılan eserlerin tümünde tanıklanmaktadır.

ikevlesi (BH 116b/3) *ikevün* (KTS3966
68a/3) ~ *ikevlesi* (MT 9b/4) ~ *ikevlesinin* (FK 64a/13) ~
ikevlesi (BA 45a/7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında görülen *ikevlesi* kullanımı yazmanın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış bir nüshadan kopyalandığını açıkça göstermektedir. Arkaik özelliklerin farklı yazı dillerine aktarılması yalnızca *Kitâbü'l-Gunya*'da görülen bir husus değildir. *Behcetü'l-Hadâyık fî Mev'izati'l-Halâyık*'ın XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Orhan nüshasında {+AvlA} ekiyle türetilmiş *üçevlesi* sözcüğü de Oğuzcaya aktarılmış bir nüshasında aynı şekilde kullanılmıştır.

Dîv dünyâ nefes takı hem düşmenün üçevlesi (Canpolat, 2018, s. 45)

Diyü dünyâ nefes dahı hem düşmenün üçevlesi (BH YB 8b/7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait daha fazla özellik görebilmek mümkündür. Bu bölümde *ikevlesi* sözcüğünde olduğu gibi Oğuzcaya aktarılan nüshada olan ve yalnızca XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde tespit edilen örnekler üzerinde durulacaktır.

arıl- “Hayvanları iğdiş etmek”

Sözcüğün *arıl-* kökü ilk defa “(kuzu vb.) hayvanların taşaklarını çıkarmak, (çocuğu) sünnet etmek” (Clauson, 1972, s. 207; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 555) anlamıyla *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te geçmektedir. Sözcüğün bu

anlamıyla tarihî ve çağdaş diyalektlerde kullanımı tespit edilememiştir. Ancak XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin en eski Türkçe tercümesinde *arıt-/arid-* fiili “hayvanları iğdiş etmek, neşterle kesmek” anlamında bulunmaktadır.

ve ye's kılmaya yılkı arıtmağ ve eşeki kısraka bırağmağ (MT 115a/13)

Ve eger kan alğuçı kan alsa veyâ yılkı arıdıçı yılkı arıdsa ve hadden köçürmeseler andan helâk bolsa ödemeye (MT 40b/3-4)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında {-(I)l} yapım ekiyle türetilmiş *arıdıl-* biçimi “iğdiş etmek” anlamında kullanılmıştır.

eger arıdılmış er 'avratı kesse aña dahı hükümetü'l-adl vâcib olur (Akkuş, 1995, s. 397)

eger arıdılmış olsa ve zekeri olmasa revâ olur (Akkuş, 1995, s. 347)

arslık “Hem dişi hem erkek olan, erdişi”

Sözcük ilk defa *arsalık* biçiminde ve “Oğuzcada çift cinsiyetli hayvan” (Clauson, 1972, s. 238; Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015, s. 556) anlamıyla *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçmektedir. Kaşgarlı Mahmud'un Oğuzca kaydettiği sözcük, Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan metinlerde *Dîvânu Lugâti't-Türk*'teki biçimden ve anlamdan farklıdır. Sözcük “çift cinsiyetli olan kişi” anlamında ve *aslık* biçiminde kullanılmıştır (TarS, 245). Bu yönüyle sözcüğün *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te geçen *arsalık* biçimi *tek örnek* (hapax legomena) durumundadır (Clauson, 1972, s. 238). Ancak sözcük XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde *arslık* biçiminde kullanılmış ve tek örnek olma özelliği ortadan kalkmıştır. Birden fazla eserde görülmesi bakımından sözcüğün *arslık* biçimi, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine ait bir kullanım olmalıdır.

Ve eger biregüniñ ferc taķı zekeri taķı bolsa ol arslık turur (MT 61b/16)

Ve eger arslık resîze bolsa sakalı bitse veyâ urağuta degse ol er turur (MT 62a/4-5)

arslık kankı yirden işerse anıñ mîrâsın alur (Tekin, 1974, s. 100)

arslık biregü bolur kim anıñ er alâtı dahı bolur ve urağut 'avratı dahı bolur aña *arslık* dirler (Tekin, 1974, s. 99)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük Oğuzcada geçen *aslık* biçimiyle değil XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerdeki *arslık* varyantıyla yazılmıştır. Bu durum eserin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesine aktarılan nüshadan kopyalandığını gösteren önemli bulgulardan biridir.

ve eger er cenâzesi olsa ve 'avrat cenâzesi ve hadım cenâzesi ya arslık cenâzesi olsa er cenâzesin imâmdın yaña koyalar ve murâhık oğlan cenâzesin anıñ ardında koyalar (Akkuş, 1995, s. 306)

aylak “öyle, öylece”

Dîvânu Lugâti't-Türk'te “Oğuzcada şöyle şöyle” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2016, s. 567) anlamında geçen *ayla* ve *ok* yapılarının birleşiminden oluşan (Clauson, 1972, s. 272) *ayloğ* sözcüğü, tarihî ve çağdaş Türk diyalektlerinde tespit edilememiş *tek örnek* (hapax legomena) yapılarıdır. Sözcüğün ikinci hecesindeki yuvarlak ünlünün düzleştiği *aylak* biçimi “öyle, öylece” anlamıyyla XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesinin karakteristik kullanımlarından biridir.

ve eger andı ebed üzre erse and aylak durğa (MT 68b/11)

ve eger biregü biregünü ursa başlu kılsa aylak düşekden durmadın ölse üzresine kışaş vâcib bolğa (MT 84b/11-13)

ya 'nî aş kendülerden artası bolmasa andan aylak birseler (Uygun, 2007, s. 78)

tâ ol yirge tegdi kim hiç yir kalmadı kim ayakın urası ayakı aylak kâyim turur erdi (Uyansoy Hillhouse, 2006, s. 66)

kâfir küfri birle büti sever ve lîkin büt kâfiri sevmes aylak erken ol dostluğu kesmes (Canpolat, 2018, s. 42)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde olduğu gibi *aylak* biçiminde yazılmıştır².

fülân işi itdüm dise itmedük olsa bilür ki itmedi aylak and içdi bu anduñ yazuğı ululuğından ötürü keffâret yok (Akkuş, 1995, s. 361)

Sözcüğün Oğuzcaya aktarılırken arkaik olarak metinde kalması sadece *Kitâbü'l-Gunya*'da görülen bir durum değildir. *Behcetü'l-Hadâyik fî Mev'iza-ti'l-Halâyik*'in XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan Orhan nüshasında geçen *aylak* sözcüğü de Oğuzcaya aktarılmış bir nüshasında aynı şekilde kullanılmıştır.

Peygâmbere yaramas ersem bârî maña talâk birmesün aylak anuñ adına yöriyeyüm (Canpolat, 2018, s. 210)

Peygâmbere eyitgil kim eger aña yaramas isem bârî baña talâk vermer sün aylak kosun anuñ adına yöriyeyin (Somuncu, 2018, s. 360)

bundayuk “bunun gibi”

Eski Türkçe “onun gibi, öyle” anlamındaki *antağ* sözcüğü, Harezmi sahasında üzerine {ok/ök} kuvvetlendirme edatı olarak *andağuk/andağok* şeklinde kullanılmıştır (Sarı, 2010, s. 605-608). XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde {-dağuk/-dağok}, {-davuk/-dAyUK} biçiminde diğer sözcüklere enklitik olarak eklenmiş ve “gibi” anlamında kullanılmaya

² Akkuş'un çalışmasında sözcüğün anlamı “boş, boş yere” (1995, s. 443) şeklinde yanlış verilmiştir.

başlamıştır (Doğan, 2022b, s. 108). Bu sözcüklerden birisi de *bu* işaret sıfatıdır. Sözcüğün hem *mu* hem de *bu* varyantı üzerine {-davuk/-dAyUK} enklitiği gelerek “bunun gibi, böyle” anlamında *mundavuk/bundavuk/bundayuk* biçimi ortaya çıkmıştır.

andayuk tevhi'd, imân dağı degme köñülde bolmas (Canpolat, 2018, s. 39)

ve eger elinde helâk bolsa bahâsın ödeye ve hem **andavuk** eger 'ayıblu bolsa (MT 23b/14-15)

her kim el-müddessir sûret okısa, tegme bir harf sağışına on müzd birge ve yalğan kılğana tağı **andavuk** turur (Uygun, 2007, s. 58)

eger bir er ölse anası birle iki kıızı kalsa mâlın **andavuk** altı ülü kılalar (Tekin, 1974, s. 73)

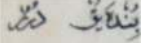
hem **andavuk** kimse önmiş degül andan (Tekin, 1980, s. 166)

ve oğul oğlanları nice kim bolsalar hükümleri **bundavuk** durur (Tekin, 1974, s. 73)

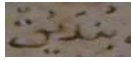
bundayuk receb ayı sâbıkları durur (Canpolat, 2018, s. 54)

uçmak şamu kördüki ve sidretü'l-müntehâ ve hicâblar ve 'arş ve ol kim **mundavuk** şamu beyân kıldı (Uyansoy Hillhouse, 2006, s. 69)

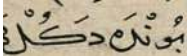
Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesinin karakteristik yapılarından biri olan {-davuk/-dAyUK} enklitiğinin kalıntısı bulunmaktadır. Yukarıda örneklerde görülen “bunun gibi” anlamındaki *bundayuk* sözcüğü *Kitâbü'l-Gunya*'da bir örnekte geçmektedir³.

büzüm delîlümüz ol durur 'Ömer haberi durur r.a. kim **bundayuk** durur (Akkuş, 1995, s. 337)

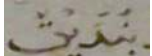
Eserde geçen *bundayuk* yazımı, eserin yazıldığı kaynak lehçenin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Kelime Oğuzlar tarafından bilinmemektedir. Bu duruma en belirgin örnek *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevzati'l-Halâyıık*'tan verilebilir. *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevzati'l-Halâyıık*'ın Oğuzca Berlin nüshasında *bundayuk*, *bunda* ve *yok* biçiminde anlaşılmış ve sözcüğün yerine *bunda* ve *degül* yazılmıştır. Mütercim büyük ihtimalle yapının iki sözcükten oluştuğunu ve ikinci sözcüğün *yok* şeklinde olduğunu düşünmektedir.

andan oruç buyurdi. **Bundayuk** her ne yir<de> kim kullarına kulluk buyurdi erse ilk âmenü diyüp imân birle öğdi (Canpolat, 2018, s. 82)

³ Akkuş çalışmasında sözcüğü *bunda yok* biçiminde yanlış okumuştur (Akkuş, 1995, s. 337).

andan oruç buyurdi. **Bunda degül** her ne yirde kim
 kur'an içinde kullarına kullık buyurdi ilk mü'min diyü kığırdı (BH Be.
 57a/14-15 - 57b/1)

Aynı durum *Behcetü'l-Hadâyık fî Mevizati'l-Halâyık*'ın Oğuzcaya aktarılmış İbrahim Efendi nüshasında da görülmektedir. Eserde *bundayuk*, *bunda* ve *yok* biçiminde anlaşılmış ve sözcüğün *bunda* kısmı üst satırda *yok* kısmı ise alt satırda yazılmıştır.

bundayuk kıyâmette bendeyi su'âl yirine ketüreler
 (Canpolat, 2018, s. 230)

bunda yok su'âl yirine getüreler (Somuncu,
 2018, s. 378)

virimlül/virümlül “borçlu”

Sözcük ilk defa Eski Uygur Türkçesinde *birimlig* “borçlu” biçiminde görülmektedir (Caferoğlu, 2015, s. 44). Köken olarak *birim* “borç” sözünden türeyen *birimlig*, *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te de aynı anlamıyla geçmekte (Ercilasun ve Akkoynlu, 2015, s. 589). XIV. yüzyıl başı Memlük Türkçesiyle yazılan Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin Türkçe çevirisinde sözcük, söz sonu /g/ sesi düşerek *birimlül* biçiminde yazılmıştır.

*Ve eger pâyendânlıktan çıkarsa **birimlül** erden boruç düşmeye* (MT 53a/11-12)

*Ve eger şart ayla kılsalar kim anı **birimlüler** koyalar ve ol şulh bolan üleşin bulardan dilemeye* (MT 55a/11-12)

*Ve kaçan biregü **hakkı** biregüde dürüst bolsa ve **hak** isi **hakkın** dilese **birimlüsün** zindâna urğa* (MT 105a/6-7)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcük, Oğuzcanın ses özelliklerine göre düzenlenen *virimlül/virümlül* varyantlarıyla yazılmış ancak Oğuzca söz varlığında böyle bir sözcük tespit edilememiştir. Oğuzca dışı bu yapı eserin çeviri yapıldığı nüshadan kaynaklanmaktadır. Kaynak nüsha, sözcüğün XIV. yüzyıl başında görüldüğü tek yazı dili olan XIV. yüzyıl başı Memlük Türkçesiyle yazılmış olmalıdır.

*eger ol gışinüñ mâlı sağlığında **virimlüsünden** artuğı-ısayıdı **hastayiken** muğar geldügi gışiye vireler* (Akkuş, 1995, s. 379)

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesine aktarılan nüshasında sözcüğün iki defa geçtiği *bâbü'l-havâleti* bölümü ile XIV. yüzyıl başı Memlük Türkçesiyle yazılan Kudûrî'nin *El-Muhtasar* adlı eserinin Türkçe çevirisinde

geçen *kitâbü 'l-havâleti* bölümündeki benzerlik dikkat çekicidir. Bu benzerlik *Kitâbü 'l-Gunya*'nın Oğuzca nüshasının çevrildiği kaynak metin ve sahayı açık bir biçimde göstermektedir.

bilgil kim eger kimesne virümlüsin kimesneye havâle kılsa ol gişi kabûl itse ol borç issi andan kurtulur alımlusı havâle kılduğı olur. ye eger ol virümlü gişi havâleye borcın ödemedin ölse ve anuñ mâlı kalmasa ol havâlenüñ yöni olur kim nesnesin evvelki alımlusından almağ revâ ol-maz (Akkuş, 1995, s. 383)

Ve düriüst bolur havâlet kılan râzîlik birle ve muhtâl râzîlik birle ve birimlü er râzîlik birle. Ve kaçan havâlet düriüst bolsa havâlet kılan borçdan çıkar ve havâlet kılduğı er kirü dönmeye. Meger kim birimlü er inkâr kılsa üzre danuğ bol[ma]sa and içse veyâ birimlü er ölse hiç nesesi kalmasa andan havâlet kılan döñse revâ bolğa Ebü Hanîfe kav-lında (MT 53b/13-17)

Eseri Oğuzcaya aktaran mütercim/müstensih büyük ihtimalle yapıyı yeni bir sözcükle değiştirmek istememiş, Oğuzca ses karşılığını yazmakla yetinmiştir. Ancak yapılmak istenilen müdahale yanlış bir sonuca ulaşmış ve *aşırı düzeltme* (hypercorrect) *virimlü/virümlü* yapısı ortaya çıkmıştır. Bu durum yalnızca *Kitâbü 'l-Gunya*'ya ait bir özellik de değildir. Aynı şekilde dönemin eserlerinden *Behcetü 'l-Hadâyık fî Mevîzati 'l-Halâyık*'ın Oğuzcaya aktarılan İbrahim Efendi nüshasında *aşırı düzeltme* bir örnek bulunmaktadır. Eserin XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılmış Orhan nüshasında bulunan *barsa-* “varmak istemek” fiili Oğuzcaya *varsa-* şeklinde aktarılmıştır. Ancak Oğuzcada *varsa-* biçiminde bir fiil yoktur. Ortaya çıkan *aşırı düzeltilmiş var-sa-*, *virimlü/virümlü* yapısıyla birlikte aynı dil fenomeninin bir sonucudur.

diñlese ol bu haberni **barsadum** dip imrenür (Canpolat, 2018, s. 263)

diñlese ol bu haberüm **varsadum** dip imrenür (Somuncu, 2018, s. 453)

Sonuç

Kitâbü 'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshasının kaynak metni Oğuz dışı bir sahada yazılmıştır. Tezcan'ın öne sürdüğü eserin kaynak nüshasının Harezmi Türkçesiyle yazıldığı iddiası kısmen doğrudur. Kudûrî'ye ait *El-Muhtasar*'ın British Library Or 16039 numarada kayıtlı en eski Türkçe çevirisinin son kısmında bulunan iki sayfa, *Kitâbü 'l-Gunya*'nın Harezmi Türkçesiyle yazılmış bir nüshasına aittir.

Yapraklarda görülen dil özellikleri eserin Harezmi Türkçesiyle yazıldığını göstermektedir. Ancak yapraklarda Harezmi Türkçesi ile yazılan eserlerden daha fazla Oğuzca özellik bulunmaktadır. Bu durum muhtemelen -Kutb'un *Hüsrev ü Şîrîn*'inde olduğu gibi- Harezmi Türkçesiyle yazılmış metnin XIV. yüzyıl sonunda Memlûk sahasında istinsah edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış nüshası ile yapraklar karşılaştırıldığında metin yapısında farklılıklar olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum Harezmi Türkçesiyle yazılmış yapraklarla Oğuzcaya aktarılan metnin kaynak nüshasının aynı olamayacağını göstermektedir.

Kitâbü'l-Gunya'nın Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshasında Tezcan'ın vurguladığı Oğuzca dışı sözcük ve yapıların bazıları Harezmi Türkçesinde de yoktur. Dolayısıyla eserin aktarıldığı başka bir dil sahası daha olması gerekmektedir. Bu ise Memlûk sahası ve XIV. yüzyıl başında ilk örnekleri görülen Memlûk Türkçesidir.

Eserin Eski Anadolu Türkçesiyle yazılan nüshasında görülen *arıldıl-*, *arslık* ve *aylak* sözcükleri yalnızca XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerin söz varlığında görülmektedir. Sözcükler kaynak nüshadan Oğuzcaya aktarılırken çevrilmemiş ve arkaik biçimleri kalmış olmalıdır. Nitekim XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan diğer eserlerin Oğuzca çevirilerinde de aynı aktarım sorunları bulunmaktadır.

Sözcükler ikinci derece kanıt olarak değerlendirilip kesin bir hüküm çıkarılamayacağı eleştirisi yapılabilir. Ancak döneme ait eserlerde görülen karakteristik morfeplerin Oğuzca nüshaya aktarılması tartışılması mümkün olmayan kesin kanıtlar oluşturmaktadır. Oğuzca nüshada görülen Memlûk Türkçesine ait kullanımlar şu şekilde sıralanabilir.

- {+evle} ekinin kullanıldığı bir örnek Oğuzca nüshaya aktarılmıştır: *ikevlesi*

- {+dayuk} enklitiğinin kullanıldığı bir sözcük yanlış yazılarak Oğuzca nüshaya aktarılmıştır: *bundayuk* > *bunda tegül* ~ *bunda yok*

Oğuzca nüshada görülen *virimlû/virümlü* sözcüğü Eski Anadolu Türkçesinde yoktur. Bu yapı XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazılan eserlerde görülen *birimlû* sözcüğünün aşırı düzeltilmiş biçimidir. Bu örnek de eserin kaynak nüshasının XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesiyle yazıldığını kanıtlar niteliktedir.

Türk dil tarihinde farklı lehçelere aktarılan birçok eser olmuştur. Ancak *Kitâbü'l-Gunya* özelinde görülen durum tamamen farklıdır. Eserin Harezmi Türkçesi, XIV. yüzyıl başı Memlûk Türkçesi ve Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış birer nüshası olmalıdır. Dolayısıyla XIV. yüzyılda Harezmi-Memlûk-Anadolu kültürel merkezleri arasında bir eser aktarım ilişkisinin olduğu görülmektedir. Bu durum Türkçe eserlerin birden fazla sahada farklı yazı dillerinde yazılıp kopyalanabileceğini de göstermektedir. Harezmi-Memlûk-Anadolu kültürel merkezleri arasında daha fazla eserin çevirisinin yapıldığı değerlendirilmektedir.

Kitâbü 'l-Gunya'da olduğu gibi Oğuzca yazılmasına rağmen bazı örneklerde karışık lehçe özellikleri gösteren başka metinler de vardır. Eserlerde görülen arkaik yapılar Türkoloji'de mahallî unsur veya müstensihinin diline bağlı kullanımlar olarak değerlendirilmiştir. Söz konusu değerlendirme hem eserin hem de Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini bozmaktan öteye gitmeyen bir bakış açısı ortaya çıkarmaktadır. Bu eserler gösterdikleri söz varlığı ve dil özellikleri üzerinden yeniden değerlendirilmelidir. Böylelikle sahalalar arasında kültürel ve dilsel bağlantı gösterilmiş olacaktır. Ayrıca Eski Anadolu Türkçesinin dil ölçütlerini belirlemede bu tür aktarma eserlere daha ihtiyatlı yaklaşarak daha sağlam bir teorik zemin oluşturulabileceği düşünülmektedir.

Etik Komite Onayı Araştırmada etik kurul iznine gerek yoktur.

Mali Destek Araştırma için herhangi bir mali destek alınmamıştır.

Çıkar Çatışması Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Ethical Committee Approval Ethical committee approval is not required for this research.

Funding This research received no external funding.

Conflicts of Interest The author declares no conflicts of interest in this study.

Kısaltmalar

BA	<i>Bed'ü 'l-Amâlî</i>
BH	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i>
BH Be.	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Berlin nüshası
BH İE	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> İbrahim Efendi nüshası
BH Or.	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Bursa Orhan nüshası
BH YB	<i>Behcetü 'l-Hadâyık fî Mev'izati 'l-Halâyık</i> Yazma Bağışlar nüshası
FK	Ferâiz Kitabı
KG EAT	Eski Anadolu Türkçesiyle yazılmış <i>Kitâbü 'l-Gunyâ</i>
KG HT	Harezmi Türkçesiyle yazılmış <i>Kitâbü 'l-Gunyâ</i>
KTS3966	Süleymaniye Kütüphanesi 3066 numarada kayıtlı <i>Kur'an</i> tercümesi
MT	Kudûrî'nin <i>El-Muhtasar</i> adlı eserinin en eski Türkçe tercümesi
TarS	<i>Tarama Sözlüğü</i>
t.y.	tarih yok

Kaynakça

- Akkuş, M. (1995). *Kitab-ı Gunya inceleme-metin-indeks-tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu.
- Arat, R. R. (1960). Anadolu yazı dilinin inkişafına dair. *V. Tarih Kongresi* içinde (s. 225-232). Türk Tarih Kurumu.
- Ata, A. (2016). *Çağatay Türkçesinin ilk devresi Harezmi-Altın Ordu Türkçesi*. Ankara Üniversitesi.
- Bed'ü'l-Amâlî* (t.y.). Demirbaş No. 29204. Bursa İl Halk Kitaplığı, Bursa, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1303). Demirbaş No. 99. Bursa Orhan Kütüphanesi, Bursa, Türkiye
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1475). Demirbaş No. 354. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İbrahim Efendi Bölümü, İstanbul, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (t.y.). Demirbaş No. 35879. Ankara İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye.
- Behcetü'l-Hadâik fî Mev'izeti'l-Halâik* (1429). Demirbaş No. Hs. or. quart 1076. Berlin Staatsbibliothek, Berlin, Almanya.
- Caferoğlu, A. (2015). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu.
- Canpolat, M. (1967). Behcetü'l-Hadâ'ik'in dili üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 15, 165-175.
- Canpolat, M. (2018). *Behcetü'l-Hadâyık fî Mev'izeti'l-Halâik*. Türk Dil Kurumu.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Doğan, C. (2022a). Kudûrî'nin el-Muhtasar adlı eserinin en eski Türkçe tercümesi. *Dil Araştırmaları*, 30, 139-156.
- Doğan, C. (2022b). *XIV-XV. yüzyıl tarihî Türk yazı dillerinde lehçe karışmaları*. Türk Dil Kurumu.
- Eckmann, J. (1983). Memlûk-Kıpçak edebiyatı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 30-31, 85-99.
- El-Muhtasar Tercümesi* (t.y.). Demirbaş No. Or 16038. British Library, Londra, İngiltere.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2015). *Kâşgarlı Mahmud: Dîvânu Lugâti't-Türk (Giriş - metin - çeviri - notlar - dizin)*. Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1968). Eski bir Kudurî çevirisi. *Türk dili üzerine araştırmalar* (C 1) içinde (s. 355-359). Türk Dil Kurumu.
- Korkmaz, Z. (1995). Selçuklular çağı Türkçesinin genel yapısı. *Türk dili üzerine araştırmalar* (C 1) içinde (s. 274-286). Türk Dil Kurumu.
- Kur'an Tercümesi: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi 3966* (t.y.). Demirbaş No. 3966. Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, İstanbul, Türkiye.

- Kut, G. (1977). Bursa ve Manisa il halk kütüphanelerindeki bazı Türkçe yazmalar üzerine. *Journal of Turkish Studies*, 1, 121-147.
- Mansuroğlu, M. (1956). Şeyyad Hamza'nın Doğu Türkçesine yaklaşan manzumesi, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 4, 125-144.
- Somuncu, M. (2018). *Behçetü'l-Hadâyik: Karşılaştırmalı Oğuzca metin, gramer, sözlük* (Tez No. 505359) [Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Tekin, Ş. (1974). 1343 tarihli bir Eski Anadolu Türkçesi metni ve Türk dili tarihinde 'olğa-bolğa' sorunu. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 21-22, 59-157.
- Tekin, Ş. (1980). The Turkish translation of bedvü'l-amâlî in quatrains. *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, 4, 157-206.
- Tezcan, S. (1995). Kitābü'l-gunya: Harezmi Türkçesinden Anadolu Türkçesine aktarılmış bir ilmihal kitabı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 5, 171-210.
- Tezcan, S. (1997). Kitābü'l-gunya'nın yazarı. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 7, 13-18.
- Türk Dil Kurumu. (1963-1977). *Tarama sözlüğü*.
- Uyansoy Hillhouse, A. (2006). *Karışık dilli Kur'an çevirisi (1a-37a)* (Tez No. 214950) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.
- Uygun, A. (2007). *Karışık dilli bir Kur'an çevirisi (Yazmanın 144b-183a yaprakları üzerinde dil incelemesi)* (Tez No. 215612) [Yüksek Lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi.

Extended Summary

Kitâbü'l-Gunya, a book of İslamic jurisprudence, is one of the important works of Old Anatolian Turkish. The scientific publication of the work was made by Muzafer Akkuş in 1995, based on the single copy registered at number 4006 in the Bursa Old Manuscript and Printed Works Library. In his study, Akkuş identified some archaic elements in the linguistic features of the work, and considered *Kitâbü'l-Gunya* as one of the mixed dialect texts in which the Old Turkish written language and Oghuz-Kypchak features were seen together during the foundation period of Anatolian Turkish. However, in his study on *Kitâbü'l-Gunya* in 1995, Semih Tezcan stated that the work was transferred into Old Anatolian Turkish from a source written in Khwarezm Turkish, as a result of the findings he obtained from historical information and his detailed linguistic study of the work.

The aim of this study is both to substantiate the assumption put forward by Semih Tezcan with concrete evidence, and to reach a more advanced prediction by evaluating the language criteria used by Tezcan from a different perspective and adding new evidence. First of all, the transcription of two unearthed pages of a copy of *Kitâbü'l-Gunya* written in Khwarezm Turkish and the part corresponding to the copy transferred to Old Anatolian Turkish are compared. In this comparison, remarkable features of the texts were mentioned. Then, the linguistic data that Tezcan associated, *Kitâbü'l-Gunya* with Khwarezm Turkish were re-evaluated and new evidence is added to these data. It is argued that the work was not directly transferred from Khwarezm Turkish and that there must have been a copy written in another historical Turkish written language in between. This area is the Mamluk of the early 14th century and the language in which it is written is the contact dialect that emerged in this area. Thus, it has been tried to be explained that in historical Turkish written languages, a work may have more than one copy written in Turkish and the kind of elements bearing archaic signs may be left behind in these transfers.

A Copy of *Kitâbü'l-Gunya* Written in Khwarezm Turkish

Two pages from the Khwarezm Turkish copy of *Kitâbü'l-Gunya* are found at the end of the oldest Turkish translation of Qudûrî's *Al-Mukhtasar*, written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century, registered in the British Library under the number Or 16039. When the pages were read, the similarities in terms of subjects and content were noticed and compared with the copy of *Kitâbü'l-Gunya* transferred into Old Anatolian Turkish, and it was determined that these two pages belonged to the copy written in Khwarezm Turkish.

When the issues are listed one after the other, it is seen that the copies written in Khwarezm Turkish and Old Anatolian Turkish are based on different sources.

A Copy of *Kitâbü'l-Gunya* Written in Early 14th Century Mamluk Turkish

The assumption put forward by Semih Tezcan that *Kitâbü'l-Gunya* was copied from a source written in Khwarezm Turkish has become a reality with the two pages that were found. However, when the language features of the copy written in Old Anatolian Turkish are examined, a confusing situation emerges. In addition to the

features of Khwarezm Turkish, the work also contains structures and words that cannot be determined in the language, or vocabulary of works written in Khwarezm Turkish. Considering the differences in the content of the text transferred to Old Anatolian Turkish with the existing leaves, it is thought that there may have been copies transferred to other historical Turkish written languages. This written language is Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century.

The words *aridil-*, *arşlık* and *aylak*, which appear in the Old Anatolian Turkish version of the work, are only seen in the vocabulary of works written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century. The words must have remained untranslated and in their archaic forms when they were transferred from the source copy to Oghuz. Indeed, the same problems of translation are present in the Oghuz translations of other works written in Mamluk Turkish at the beginning of the 14th century.

There have been many works transmitted between different dialects in the history of Turkish language. However, the situation seen in *Kitâbü'l-Gunya* is completely different. The work must have a copy written in Khwarezm Turkish, early 14th century Mamluk Turkish, and Old Anatolian Turkish. Therefore, it is seen that there was a work transfer relationship between Khwarezm-Mamluk-Anatolian cultural centers in the 14th century. This situation also shows that Turkish works could be written and copied in different written languages, in more than one area. It is evaluated that more works were translated between Khwarezm-Mamluk-Anatolian cultural centers.

There are other texts that, like *Kitâbü'l-Gunya*, are written in Oghuz, but show mixed dialect features in some examples. The archaic structures seen in the works are evaluated as local elements or usages depending on the scribe's language. This evaluation reveals a perspective that does nothing more than distorting the language features of both the work and Old Anatolian Turkish. These works should be re-evaluated based on the vocabulary, and language features they display. In this way, the cultural and linguistic connection between the fields will be shown. In addition, it is thought that a more solid theoretical basis can be established by approaching such transferred works more cautiously in determining the language criteria of Old Anatolian Turkish.

